

УДК 316.7

ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО СУСПІЛЬСТВА (НА ПРИКЛАДІ КОНЦЕПТУ ПОЛІСТИЛІСТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ)

Сорока Юлія Георгіївна – кандидат соціологічних наук, доцент, докторант кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Полікультурність сучасного суспільства постійно посилюється, стаючи однією з найважливіших проблем соціальної практики та теорії. Вивчення цього явища потребує адекватних концептів та способів мислення. В статті представлений аналіз відповідності цим дослідницьким завданням поняття полістилізму. Обґрунтовується, що протиставлення моно- та полікультурності за схемою бінарної опозиції не є адекватною стратегією концептуалізації полікультурного суспільства, бо відтворює цінності єдиної домінуючої культури.

Ключові слова: полікультурне суспільство, культурна форма, полістилізм.

Полікультурность современного общества постоянно усиливается, превращаясь в одну из важнейших проблем социальной практики и теории. Изучение этого явления требует адекватных концептов и способов мышления. В статье представлен анализ соответствия этим исследовательским задачам понятия полистилизм. Обосновывается, что противопоставление моно- и поликультурности по схеме бинарной оппозиции не является адекватной стратегией концептуализации поликультурного общества, поскольку воспроизводит ценности единой доминирующей культуры.

Ключевые слова: поликультурное общество, культурная форма, полистилизм.

Contemporary society becomes polycultural more and more intensively. This topic is turning to one of the most important issues of social practice and theory. Study of policultural society includes adequate concepts and methods of thinking. In this article we analyze does the concept of polystylistic culture adequate to these requirements. Opposition of mono- and multiculturalism in the scheme of binary opposition is not an adequate strategy to conceptualize a multicultural society, because it does not lead to the development of values of polycultural society.

Keywords: polycultural society, cultural form, polystylistic culture.

Культурна неоднорідність існує в будь-якому суспільстві, бо цінності, норми та системи значень, якими характеризуються різні групи, класи, спільноти чи верстви, не збігаються та нетотожні. Однак характер визнання цієї неоднорідності може бути різним: відмінні культурні зразки та способи життя можуть розумітися як різні ступені відхилення від загальної норми (і тоді йменуватися субкультурами [1] чи контркультурами), чи, навпаки, проголошуватися як прояв культурного різноманіття [2].

В межах політичного дискурсу цим розрізненням управляють інтереси влади національної держави¹, тому поняття "культурне розмаїття" частіше використовується стосовно інших країн, інших членів світового співтовариства, ніж для позначення відносин всередині країни. Для академічного дискурсу визначальним у цьому контексті стає розуміння поняття "культура": як сукупності найкращих зразків того, що створено людством, і в цьому випадку поняття "культура" використовується в однині, чи як множинності способів життя (із їх духовними, соціальними та матеріальними рисами), що існують та відомі, і тоді поняття "культури" використовується у множині [4].

Актуалізація питань полікультурності суспільства в наш час пов'язана із усвідомленням, що соціальні, національні та культурні кордони не співпадають (Цит. за [5]), з поступовим вивільненням людини з-під примусу структурних аспектів її походження та первинної соціалізації; з плюралізацією культурних форм та легітимації їх множинності; зі зростаючою полікультурністю суспільства (перш за все в етнокультурному вимірі) та кризою міграційної та культурної політики. Важливо зазначити, з огляду на відомі події, що "провал" політичного проекту мультикультуралізму не означає хибності покладених в його основу ідей чи, тим більше, не є доказом неможливості співіснування відмінних

культур. Натомість це визначає тематику полікультурного суспільства як актуальну й недостатньо розвинуту та таку, що потребує пильної уваги соціогуманітарних дисциплін, зокрема соціології.

Важливим завданням в цьому контексті є не тільки подальший розвиток концептуального та теоретичного рівнів аналізу тематики полікультурного суспільства, аналіз та обґрунтування відповідних політик, дослідження соціокультурної обумовленості та адекватності цих політик, але й рефлексії самого способу академічного мислення множинності культур. Саме це завдання спонукало нас до аналізу запропонованого Л. Іоніним концепту полістилістичної культури [6, с.168-200]. Таким чином, **ціль даної статті** – проаналізувати, чи відповідає це поняття меті розкриття особливостей та специфіки полікультурного суспільства, чи сприяє воно ствердженню полікультурного суспільства як практики співіснування культурних форм.

Поняття моностилістичної та полістилістичної культури походять від поняття "стиль", яке з'являється у дискурсі соціології та соціології культури саме для позначення згаданих вище процесів зростаючої полікультурності суспільства. Поняття "стиль" актуалізується в низці понять "культурна форма", "життєвої форма", "культурний зразок", "канон", "традиція", стосунки між якими недостатньо ясні. Розглядаючи феномени стилю в перспективі соціокультурної тріади П. Сорокіна [7], маємо визнати різницю у характері зв'язків культури та особистості, які позначені поняттями культурної форми [8] та культурного стилю. Із культурною формою особистість пов'язана зв'язками аскриптивного характеру, говорячи фігурально, в ній особистість народжується й стає собою. Тому маніпуляції культурною формою обмежені, а зміна культурної форми у своїх назвах тяжіє до етичного дискурсу та позначається словами "відмова", "зрада", "забуття" тощо. Натомість стиль є (у вузькому смислі) набутою характеристикою, тобто вольові чи ситуативні аспекти зв'язку "особистість-стиль" є визначальними. Стиль може обиратися, замінятися на інший, дискутуватися, критикуватися тощо. Але така свобода у поводженні зі стилями не стосується його внутрішньої будови, структури елементів, їх походження, обумовленості тощо, які визначають специфіку та самототожність будь-якого стилю.

Поняття моностилістичної та полістилістичної культури як відображення певних режимів співіснування культурних форм у суспільстві були запропоновані Л. Іоніним для позначення змін соціокультурної ситуації на межі радянського та пострадянського світів. Використання цих понять для інтерпретації більш широкого кола явищ, наприклад, для аналізу соціокультурних ситуацій посттоталітарного, пострадянського простору, в тому числі становлення нових незалежних національних держав, легітимації української культури, об'єктивації неоднорідності та відмінностей українського соціокультурного простору тощо, дозволяє також перевірити інтерпретативний потенціал концептів культурної форми та репрезентативної культури.

Загальним тлом, що обумовлює введення та застосування понять моно- та полістилістичної культури, є визнання культурної неоднорідності суспільства, тобто наявності в ньому (на його території, серед населення) різноманітних культурних форм. Поняття моностилістичної культури позначає таку соціокультурну ситуацію, коли одна з культурних форм поширена на все суспільство в якості репрезентативної культури. Ця культурна форма стає таким чином універсальною схемою інтерпретації всіх феноменів, актуальних чи можливих у суспільстві. Серед моностилістичних культур Л. Іонін називає Давній Єгипет, східні деспотії, середньовічну Європу, теократичні держави, а також радянське суспільство.

Режим домінування в суспільстві однієї з культурних форм спирається на специфічний інституційний порядок саме у сфері культурної діяльності. Так, моностилістичну культуру характеризує наявність культурних експертів, тобто спеціалізованої групи творців культури, які посідають високі щаблі соціальної ієрархії (шамани, маги, священики, ідеологи). Саме вони визначають порядок реалізації культурних явищ у просторі й часі відповідно до норм актуального світогляду, суворо дотримуватися яких має суспільство моностилістичної культури. В теократичних державах цей порядок визначений релігійними ритуалами; у випадку радянського суспільства ця регламентація полягала у чіткому визначенні спеціальних місць та докладних сценаріїв проведення офіційних культурних заходів. Доповнює цей перелік інституційних рамок розгортання культурної сфери канонізація жанрів та стилів культурної діяльності. Але режим моностилістичної культури визначає не тільки суто культурні практики: його центральною характеристикою є так зване сакральне ядро, тобто набір найважливіших цінностей та уявлень, навколо яких вибудовуються відносини економічні, політичні тощо. Завжди і скрізь в умовах моностилістичної культури ці цінності виявляються більш сильними й ефективними, ніж цінності господарської чи економічної доцільності тощо. У випадку радянського суспільства, як доводить Л. Іонін, це були уявлення щодо переваги соціалістичного способу життя над капіталістичним.

Щоб змодельювати моностилістичну культуру як режим співіснування культурних форм у суспільстві, Л. Іонін звертається до концептів семіотики Ю. Лотмана та Б. Успенського, створених для вивчення художніх стилів (чистого та синкретичного). Можливість такого запозичення обумовлена

принципами соціокультурного підходу, а саме міждисциплінарністю. Соціокультурній ситуації моноетнічної культури відповідають такі характеристики чистого стилю: ієрархія, канонізація, тоталізація, виключення, спрощення, консенсус, позитивність, телеологія. Ієрархія тут розуміється як організація способів репрезентації пануючого світогляду й групи культурних експертів. Канонізація стосується форм культурної репрезентації. Упорядкованість полягає в суворому регулюванні просторово-часових відносин культурної діяльності. Тоталізація розуміється як прагнення моноетнічної культури обіймати позицію універсальної інтерпретаційної схеми пояснення людського життя в цілому. Виключенням є норма дії щодо "далеких", "чужих" культурних елементів, що дозволяє забезпечити системну якість моноетнічної культури (пов'язаність, когерентність і взаємозалежність усіх її елементів). Умовою реалізації попередніх характеристик та одночасно важливою особливістю моноетнічної культури є спрощення складних культурних феноменів шляхом інтерпретації їх у термінах домінуючої культурної форми. Офіційний консенсус виступає нормою взаємодії влади та суспільства, його окремих груп та полягає у демонстративній та офіційно проголошеній єдності сприйняття і способів інтерпретації культурних феноменів. До цього ж класу норм належить й позитивність, що легітимізує спрямованість моноетнічної культури. Телеологія полягає у проголошенні цілей соціокультурного розвитку та можливості консолідації суспільства за допомогою трансляції загальних цілей розвитку в приватні життєві цілі індивідів [34, с.168-200].

Концептуалізація поліетнічної культури у Л. Іоніна спрямована перш за все на вирішення завдань осмислення та інтерпретації процесів соціокультурних змін, що характеризували пізньорадянські часи, Перебудову та перші роки становлення нових незалежних держав. І оскільки найпомітнішими (як для вчених, так і для повсякденних діячів) були процеси розпаду, руйнування, відмови, заперечення тощо, використання протилежних (за принципом бінарних опозицій) категорій для створення поняття альтернативного режиму співіснування культурних моделей (як і сама ідея пошуку альтернативного варіанту) виглядало цілком доречним. Розуміння поліетнічної культури вибудовувалося на основі поняття синкретичного стилю (за Ю. Лотманом та Б. Успенським), якому притаманні протилежні характеристиками у порівнянні із чистим стилем. Поліетнічну культуру визначає, за Л. Іоніним, деієрархізація, деканонізація, невпорядкованість, детоталізація, включення, диверсифікація, езотеричність, негативність, ателеологія. Як підкреслює автор, така трактовка є тільки ідеально-типовою конструкцією. Головною ж ознакою реальності, яка дає можливість розглядати її як ситуацію поліетнізму, є позбавлення "старих" структур та символічних систем монополії на репрезентацію соціокультурного цілого, їх існування поруч з іншими як одного з можливих культурних стилів.

Як бачимо, визначення поліетнічної культури відбувається за допомогою заперечення цінностей соціокультурного цілого, моноетнічна та поліетнічна культури залишаються у стосунках бінарної опозиції. Таке визначення, що мало своїм завданням іменування та характеристику відмінного, "нового" стану суспільства та культури, моделювання відмінного режиму співіснування культурних форм, наразі опиняється відтворенням та культивуванням норми моноетнічної культури, стає поверненням до її цінності. Монопольна домінація однієї з культурних форм суспільства продовжує культивуватися, навіть у визнанні її відсутності. Множинність культурних форм у понятті поліетнічної культури не отримує позитивного визначення, як і легітимації, не елімінує ієрархізованість культурних форм, їх відмінності інтерпретуються як сліди попередніх ієрархій, культурна неоднорідність суспільства інтерпретується як нерівність. Намагаючись йменувати різноманітні культурні форми, автор концепції звертається до таких критеріїв, як традиція, минуле та кордони національної держави. Окремі культурні форми опиняються "близькими" чи "далекими", "своїми" чи "чужими", "новими" чи "старими", "західними" чи "східними", "релігійними" чи "езотеричними" тощо, а в полі значень моноетнічної культури всі ці "імена" радше є порівнянням й оцінюванням.

Аналіз цієї пізнавальної ситуації показує, що продуктивна інтерпретація полікультурного стану суспільства має включати не тільки формальне визнання наявності та актуальності для існування та розвитку суспільства різноманіття культурних форм. Ця інтерпретація вимагає такого характеру іменування й опису культурних форм, який би уникав ієрархізації. В такому концептуальному просторі вибудовування адекватного розуміння полікультурного суспільства стає можливим, тому що, на відміну від дискурсу субкультур чи поліетнізму, культурна неоднорідність таким чином не переборюється (за допомогою звернення до ідеї цілого та його домінуючих культурних ознак), а виражається. Такі можливості знайдуть методологічне забезпечення у рефлексивному підході [8], який спрямований на примирення крайнощів когнітивного та морально-практичного бачень соціокультурного світу.

Підсумовуючи, слід зазначити, що зростання полікультурності сучасних суспільств стає викликом для соціальної науки, соціології культури зокрема, та вимагає розвитку адекватних засобів опису та інтерпретації, адекватної наукової мови. Маємо сформулювати такі концепти аналізу

полікультурного суспільства, які б виходили з визнання полікультурності як норми життя суспільства, множинності культурних форм як суттєвої його ознаки. Таким вимогам не відповідають концепти, які сформовані на основі протиставлення монокультурності та полікультурності як бінарної опозиції, бо мова не йде про відповідні етапи змін певного суспільства, але про зміни в розумінні його природи. В пошуках адекватних концептуальних засобів нам мають допомогти існуючі вже "мови" опису множинності в соціальних науках, як наприклад, множинність соціальних позицій в полі та просторі, запропонована П. Бурдьє та деякі інші концепції. З іншого боку, розвитку концептуальної бази розуміння полікультурного суспільства буде сприяти розширення набору схем інтерпретації взаємодії культурних форм, діалогу культур та діалогічності самої культури (М. Бахтін). Також відповідної уваги потребує й дискурс "спільної мови", бі- та полілінгвізму та інших аспектів практики комунікації у полікультурному суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА: 1. Субкультурна варіативність українського соціуму / За ред. Н. Костенко, А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2010. – 288 с. 2. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ifap.ru/ofdocs/unesco/culture.htm>. 3. Кукатас Ч. Терпеть нетерпимое [Електронний ресурс] / Кукатас Ч. – Режим доступу: <http://www.inliberty.ru/library/study/798/>. 4. Тодоров Ц. Цивилизованный диалог [Електронний ресурс] / Тодоров Ц. – Режим доступу: http://n-europe.eu/article/2008/06/10/tsivilizovannyi_dialog. 5. Герц К. Польза разнообразия / Герц К. Перевод к.ф.н. В.И.Иванова и Э.Г.Соловьева // THESIS, 1993, вып. 3, с. 168-184. 6. Сорокин П. А. Родовая структура социокультурных явлений // Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – С.190-220. 7. Сорока Ю.Г. Культурна форма // Соціологічна енциклопедія / Укладач В.Г.Городяненко.- К.: Академвидав, 2008.- С. 204. 8. Соболевська М.О. Рефлексивність як критерій сучасної соціологічної теорії / Соболевська М.О.// Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Випуск 16. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – С. 18-22.